

Gyulai Edit

NEVELÉS NEHÉZ IDŐKBEN.
ÉLETKÉPEK A HAJDÚBÖSZÖRMÉNYI REFORMÁTUS BOCSKAY ISTVÁN
FŐGIMNÁZIUM TÖRTÉNETÉBŐL A NAGY HÁBORÚ ALATT ÉS UTÁN

„Oh mert időleges a gyűlöletnek
Véres munkája itt e földtekén”
(*Szűbáy Benedek: Kálvineum – alkalmi óda,
a Kálvineum avatásán hangzott el*)

BÉKÉBŐL HÁBORÚBA

2019 augusztusában, mikor a gimnázium fennállásának 400 éves évfordulójára készülünk, s a tanulmányhoz anyaggyűjtést kezdtem, a háborús évek iratainak olvasásakor megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy 1915 és 1922 között több éven keresztül nem volt olyan tanév, melyet ne szakított volna meg iskolai szünet: katonai beszállásolások, szénszünetek, spanyolnátha és vérhasjárványok, román megszállás miatt. A 10 hónap helyett 5–6 hónapnyi szorgalmi időszakra redukálódott a tanév,¹ alig tudtak tanítani, s ebbe a rövid intervallumba kellett mindennek beleférni, mert sem a tanfelügyelet, sem a tanterv nem változott a békeidők óta. Több mint 50 átél iskolai tanév után az a meggyőződés alakult ki bennem, hogy nem lehet olyan időszak, hogy ne legyen iskola. Az akkor elképzelhetetlen tanévredukciók ma már sajnos a mi számunkra is valósággá váltak az online tanítás világában, igaz nem az időszak, hanem a csatorna, s ezáltal az élmény redukálódik. Ha ma elviselhetetlennek véljük iskolai világunkat, úgy tekintünk bele a 20. század elejének gimnáziumi történetébe, s merítsünk erőt és hitet abból, ahogyan ők alkalmazkodtak a változó körülményekhez!

Látjuk majd a főgimnázium életében, hogy a békében, gazdagságban induló terveket sorra átírja az élet. Az utolsó két békében töltött tanév még tanári székfoglaló beszédek írásával telt. (Rácz Jenő: A mythológiai díszítés Propertiusnál; Kiss Ernő: A régi magyar népdalról; Gál Jenő: Cicero IV. Verrina-ja művészet-történeti szempontból.) Hátborzongtató, hogy a két utóbbi szerző, gimnáziumi tanár a nagy háború frontjain pusztult el alig két éven belül. Az ezt követő isko-

¹ Az 1918/19-es tanévben a spanyolnátha és vérhas az intézet 50%-át megbetegítette, így az alispáni rendelettel szeptember 27-től január 6-ig zárva volt az intézmény. Az 1920/21-es tanévben pedig a vörheny szedte áldozatait, a tanítás október 10-től november 4-ig szintén szünetelt. KÖBLŐS Samu (szerk.): *A Hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnázium értesítője az 1918/19–1922/23. tanévekről*, Hajdúböszörmény, Nyomda részvénytársaság, 1923, 48.

lai értesítőkből már elmarad ez a fejezet, nincsenek valóságos gimnáziumi tanári álláshelyre felolvasott székfoglalók és értekezések. Csak helyettesített órák sora. A fronton lévő, katonai szolgálatot teljesítők óráit helyettesítették, megszervezték a nevelő- és oktatómunka folyamatosságát.

A tanári kar a tanulóifjúsággal még felhőtlen tanulmányi kirándulásokat tervezett és valósított meg a Tisza forrásáig, Máramarosba. S megdöbbentő korlelet az utolsó, háború előtti utazás, olyan, mint egy kimerevített élőkép a trieszti tanulmányi kirándulás hosszú élménybeszámolója. Erre 1914. április 5-től 10-ig került sor, huszonnét diák, egy vezető és négy felügyelőtanár utazott vonattal és hajóval: Fiume, Trieszt, Cirkvenica, tengerpart. Egy letűnt világ, az eltűnt idő olvasható ki a beszámoló soraiból: „Diákjaink narancs, füge s emléktárgyak után érdeklődnek, melyeket a kereskedők folyékony magyar nyelven kínálnak.”²

Az út után a tapasztalatok újraélését tervezik, az élményszerű tanulás e formájának meghonosítását a böszörményi gimnáziumban, hogy aztán ennek a gondolatnak, az utazásoknak, tanulmányi kirándulásoknak évtizedekre vége legyen, magva szakadjon. S egy év múlva a Trieszt felé robogó vonatokon már katonák utaznak.

E néhány év történetében az izgatott igazán, hogy a „boldog békeidőkben” induló történet szereplői mennyire látták előre a világfordulást, érezték-e a sorsfordító időköt. Ennek a változásnak milyen hatása volt egy olyan statikus rendszerre, mint az oktatási rendszer? A tegnapi világa mennyire tudott felkészülni a holnapra?

Ha a groteszk eszközzel válaszolunk, akkor mondhatjuk az iskola az „életre” készített fel. Az a gimnáziumi tanár, aki az 1910/11-es tanévtől rendkívüli tantárgyként céllovó gyakorlatokat oktatott a gimnáziumban, 1914 októberében elesett a fronton.

Az elolvasott testületi jegyzőkönyvek, igazgatósági levelek, tanfelügyeleti jegyzőkönyvek és gimnáziumi értesítők arról győztek meg, hogy nem készültek fel. Embereileg nem is tudtak felkészülni, csupán alkalmazkodtak a rendkívüli körülményekhez, s az Istenbe vetett erős hit olyan erkölcsi tartást adott nekik, hogy a zord időkben is képesek voltak helyes keresztyéni válaszokat adni: a menekültek befogadásával, a szociálisan rászorulókat tandíjmentességével, szegények ellátásának ingyenességével, a fiatalság erkölcsi nevelésével, rendkívüli körülmények közötti helytállással.

Jelen tanulmányban a háború közvetlen hatását vizsgálom, az újabb, megváltozott körülményekhez való alkalmazkodást, ami új pedagógiai kihívások elé állította a hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnáziumot.

Az iskola történetében ez az időszak egyszerre mutat nehézségeket és sikereket, mélységeket és magasságokat. A századelőn nagyon fontos döntéseket hozott meg a böszörményi eklézsia mint fenntartó: főgimnáziumi rangra fejlesztette közép-fokú intézményét, amivel így az önálló érettségi vizsgáztatás joga és felelőssége is járt, s a fiúinternátus felépítésével a gimnázium hatóköre növekedett. Az önálló

² KÖBLÖS Samu (szerk.): *A Hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnázium értesítője az 1914/15. tanévről*, Debrecen, Hoffmann és Kronovitz, 1915, 82.

gimnáziumi lét,³ az önálló érettségi vizsgáztatás gyakorlata mellett a Kálvineum megépítése és átadása is a háború kezdetére esett. Erősödött a pedagógiai munka, folyamatosan bővültek a személyi és tárgyi feltételek. Az 1910-es évekre az igazgatón kívül 20 kinevezett gimnáziumi tanár oktatott az intézményben. A frontszolgálatok miatt a háború előtt 16-18 órában tanító pedagógusok a háború alatt helyettesítésekkel együtt már heti 22-25 órában tanítottak. Az érettségire az 1903/04-es tanévtől 1922/23-ig 381 tanuló jelentkezett, közülük 76 tanuló hadi érettségit tett.

A Kálvineumba az 1913/14-es évben még úgy vettek fel diákokat, hogy magánháznál voltak elszállásolva, az 1914/15-ös tanévben már a fiúinternátusban laktak a tanulók, de befejezetlen körülmények között, mert a terveket nem sikerült megvalósítani. Az ünnepélyes átadásra 1915. október 28-án került sor. Az is másképpen alakult, hogy míg az Országos Református Lelkészegegyesület a lelkészárványra tervezte a Kálvineumot, az 1915 októberében átadott intézmény a lelkészárvány mellett már háborús árvákat és menekülteket is kénytelen volt befogadni. Bár a háború ideje alatt az élelmiszer-beszerezés és -szállítmányozás akadályokba ütközött, a Kálvineum vezetése szinte önfenntartó rendszerré alakította át az élelmezést és a konyhai szolgáltatást, így a tanulók nem szenvedtek hiányt a háborús időkben sem.

MENNYI AZ A SÍRKERESZT?

Az 1919. január 4-én tartott rendes tanári kari gyűlésen a következő szavakkal emlékeztek meg a lezárult háborúról: „Sajnos nem így hittük a háború végét! A leszerelés teljes összeomlássá fajult, mely az egész nemzetet kétség és reménytelen jövő elé állította. Minden magyar ember lelkét valami nyomasztó érzés hatja át... Országunk területének épsége, nemzetünk fennállása kockára van téve. Idegen katonák tartják megszállva édes hazánk nagy részét.”⁴ A tanári kart ért veszteségek súlyosak voltak, a kinevezett pedagógusok 20%-a frontharcokban vesztette életét. Négy kolléga szinte még a háború elején hősi halált halt. Sebesülést szerzett a szerb fronton, majd az újvidéki kórházban hunyt el Marschalkó Gusztáv hadnagy, a gimnázium természet- és mennyiségtanára 1914. október 19-én. Kiss Ernő ének- és zenetanár kétszer sebesült, először a szerb fronton, majd a Kárpátokban. 1915. május 8-án halt meg az aradi kórházban. Gál Jenő latin-görög szakos tanár 1915. május 7-én a brzosteki ütközetben halt hősi halált a galíciai fronton, teste tömegsírbán nyugszik. Szalkay Sándort, a gimnázium tornatanárát 1915. október 30-án, az olasz fronton egy puskagolyó szíven találta, a közeli falu temetőjében fekszik.

³ Az intézmény 1910-ben birtokba vehette gimnáziumi oktatásra az egész épületet, amelyet még 1864-ben építettek a főtéren közadakozásból. 1912-ben vette fel az intézmény a Bocskay-főgimnázium nevet, az első fennmaradt, hiteles anyakönyv után, annak 200 éves évfordulóján. Az első írásos adat a böszörményi iskoláról 1621-ből való.

⁴ Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban HBML) Hajdúböszörményi Fiókleveltára VIII/56/ A. 5-6. Tantestületi iratok.

Az 1916/17-es tanévben a gimnázium tanári karából további öt fő katonai szolgálatot teljesített: Schmidt Frigyes főhadnagy; Rácz Jenő főhadnagy; Király Jenő önkéntes tizedes; Hegedűs Imre önkéntes; Dr. Sarkadi Nagy János bevonult 1917 márciusában, majd engedélyezték felmentését, a tanév végén Noszlopy Aba Tihamért is katonai szolgálatra rendelték. Katonai szolgálatra alkalmasnak bizonyult Bodnár Imre, Butyka Boldizsár, Harsányi Ferenc, Marusák Dániel, dr. Molnár István, Müller Ede és Nagy Imre, de bizonytalan időre őket felmentették. Tanév közben a bevonult kartársakat az itthon maradtak folyamatosan helyettesítették.

Az 1914/15-ös és az 1915/16-os tanévben nem jelentkezett önkéntes katonai szolgálatra egyetlen tanuló sem a gimnáziumból. A kötelezően besorozott katonák száma az első évben 28 fő az 1896-os és 1897-es évfolyamokból. A második évben 50 fő az 1895–98-ban születettek közül került ki. A besorozott tanulók (1914–1917) száma meghaladta a 70 főt. Ebből az 1916/17-es tanévben besorozottak létszáma 20 fő, ketten 1898-as, a többiek 1899-es évfolyamhoz tartoztak. Többségük tanfolyamon vett részt és hadi érettségit tett. A tanulók közül többen vesztették életüket. 1915. január 22-én Csiha Kálmán 8. osztályos tanuló halt hősi halált. Szabó Endre, aki családjának egyetlen gyermeke volt, 1918. május 22-én, az olasz harctéren, Montello előtt esett el. Szintén hősi halált halt: Németh István és Patay Pál, fogságba esett négy növendék: Kósa János, Lőrinczy Sándor, Bernáth Sándor és Göttche Ervin. A hajdúböszörményi ún. Fekete könyv az 1914 és 1918 között hősi halált halt személyek adatait rögzíti, a 881 főből (a nem mindig pontosan vezetett adminisztráció szerint) kb. 40 fő 18-19 éves, tehát középiskolás korú volt.

A háború az éppen kibontakozó és beálló főgimnáziumi életet derékba törte. Az 1915/16-os tanévben gimnázium épületébe beszállásolták a császári és királyi 95. gyalogezred menetszázadát (1000 fő). A katonák elhelyezése 1915. június 28-án megtörtént, s az intézmény kaszárnyává alakult át. Az iskolai bútorokban napról napra több kár keletkezett, ablakok betörése, ablakszárnyak kitörése mindennapos volt. Megrongálódott a vízvezeték és a villamos hálózat. A tanév elején „iparosok, szerelők, napszámosok igyekeztek serényen s minden percet kihasználva iparkodtak a nagy rongálás, piszok és rendetlenségből... megszabadítani intézetünket”.⁵ Az ügyiratok tanúsága szerint a katonák 2000 korona feletti kárt okoztak, melyért kártérítési eljárás indult. A hadi körülmények óriási kihívás elé állították a gimnázium nevelőtestületét is.

A háborús körülmények maguk után vonták a hősokról és az áldozatokról való megemlékezést. Több alkalommal méltatták az elesetteket, adományokat gyűjtöttek árvák és hadikárosultak számára. Így került sor az egyik legnagyobb szabású eseményére 1917. október 7-én, amikor megrendezték a hősök ünnepélyét Somossy Béla polgármester fia, dr. Somossy József hősi halált halt ügyvéd és az

⁵ KÖBLÖS Samu (szerk.): *A Hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnázium értesítője az 1915/16. tanévről*, Debrecen, Hoffmann és Kronovitz, 1916, 88.

elesettek emlékére. (Az ünnepség hangulatát jól idézi Ábrányi Emil *Erős hit* című verse, melyet ott szavaltak el.⁶)

HÁBORÚBAN NÖVEKEDÉS? EGY KÖZÉPISKOLAI EXPANZIÓ TÖRTÉNETE

A háborús időkben mind az 1914/15-ös, mind az 1915/16-os tanévben a növendékek száma folyamatosan nőtt, lényegesen emelkedett. Ennek elsődleges oka a Kálvineum fiúinternátusának megnyitása volt, ami a vidéki tanulók számának fokozatos növekedését eredményezte. Ekkor bővült a bőszi bőszi gimnázium beiskolázása: Bőszi és környékén túl megjelentek a zempléni, szatmári, bihari diákok.

Első olvasásra talán meglepő, de a háború alatt fokozatosan tovább nőtt a tanulói létszám. Ezt a növekedést a Kálvineum mellett markánsan két tényező adta: az intézmény falain belül megjelentek a leány tanulók, s a frontok mozgásával, főként 1916-ban az erdélyi menekült diákok is beiratkoztak, kiknek befogadását és tanítását az intézmény kötelességének érezte.⁷ Az első évfolyamra jelentkezők magas száma miatt az évfolyamot bontani – ahogy a nevelőtestületi jegyzőkönyv fogalmaz, parallelizálni – kellett. Hajdúböszörmény városába mintegy 3000,⁸ főleg Csík megyei menekült diák nyert elhelyezést. A gimnáziumba beiratkozott növendékek részére az igazgatótanács teljes tandíjmentességet biztosított, a gimnáziumi mellékdíjak fizetése alól is feloldva a tanulókat. Nagyon szép gesztus volt, hogy a délelőtti étkezésük díját bőszi osztálytársaik fizették be, e címen 4568 korona segélyt élveztek. A Kálvineum fiúinternátusába tizenkét tanuló nyert felvételt, s közülük kilenc teljesen ingyenes ellátásban részesült. Erdélyből menekült tanulók után 2362 korona tandíjat engedtek el. Az 1917. május 16-i tantestületi jegyzőkönyv tanúsága szerint a román betörés folytán hontalanná vált erdélyi menekült tanulóknak a Kálvineum és a főgimnázium adott otthont. Társadalmi adakozás is segítette őket, ilyen volt *Az Est* című napilap 600 koronás adománya, melyet az igazgató megkeresésére küldött az erdélyi menekültek középiskolába járó gyermekeinek segélyezésére. A tanári kar a küldött adományból huszonegy tanulót részesített ruha-

⁶ Ábrányi Emil: Erős hit: Fessétek bár sötétre a jövőt, / Mondjátok, hogy már torkunkon a kés, / Beszéljeteek közelgő, hosszú gyászról, / Mély súlydedről, biztos pusztulásról: / Engem nem éjt meggyáva csüggedés! / Szentül hiszem, akármit mondjatok, / Hogy a magyar nem vész el s élni fog! Bízom s hiszek, míg Isten lesz fölöttünk, / Ki trónusán bírói széket áll / És hogyha minden búra, bajra válik, / Romok között is hirdetem halálig, / Erős, nagy hittel, rendületlenül: / Legyen bár sorsunk még oly mostoha, / Él a magyar s nem veszhet el soha! (1896)

⁷ A vonatok ontották a menekülőket, Hajdú vármegyébe kb. 20 000 fő érkezett, Debrecen kb. 6000 főt fogadott be, a nagyobb hajdúvárosok kb. 3-3000 főt fogadtak be. Buczkó József: „Szállást adtunk búséges, magyar véreinknek”. *Székegy menekültek Hajdúnánáson 1916–18*, Hajdúnánás, 2011, 46.

⁸ „Hajdúböszörményben az ottani czipészek bevonásával egy szövetkezetet alakítottam, s vármegye területére kiadott hadifogoly czipészeket rendelkezésére bocsájtva 2600 pár jó minőségű czipőt készítettem el, amelyeket a menekültek gyermekei között a legnagyobb ellenőrzés mellett osztottunk ki...” (HBMLt.IV.B.901/A 3-4.d.)

Buczkó: „Szállást adtunk búséges, magyar véreinknek”, 75.

segélyben. A tanulóifjúság élen járt a menekültek elszállásolása, ügyeinek intézése, az egyes ünnepélyek és jótékonyági estélyek rendezése körül.

„Igazi bensőség és őszinte szeretet volt itt a mozzatója minden ifjú karnak.”⁹ Az 53 fő befogadása óhatatlanul összehasonlítást eredményezett, milyen municióval, előképzettséggel érkeztek az erdélyi tanulók, hol tartanak az itteni diákokhoz képest. Az összehasonlítás azt eredményezte, hogy a bősörményi diákok nincsenek elmaradva az erdélyi középiskoláktól, átlagos-jó eredménnyel teljesítenek, sőt több erdélyi diák tanulási nehézséggel küszködött, nyilván a háborús körülmények miatt is.

A menekült tanulók befogadása azért is figyelemre méltó, mert többségük nem református vallású volt, hanem elsősorban római katolikus, majd másodsorban evangélikus és izraelita. Szép példája volt ez a felekezetek feletti összetartozásnak, a nemzeti azonosságtudatnak, az emberi segítőkészségnek, a keresztyéni szeretetnek.

A legtöbb tanuló a szülői lakóhely szerint a következő településekről iratkozott be: Csíkszereda, Csíksomorta, Csíkszentimre, Szépvízköstelek, Csíkszentmárton, Csíkjenőfalva, Csíkszentmihály, Csíkszentdomokos, Gyergyószentmiklós, Sepsiszentgyörgy, Segesvár, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely. Ez óriási feladatot rótt mind az adminisztrációban, mind a nevelői és pedagógiai munkában a gimnázium nevelőtestületére. A számtalan csíki, udvarhelyi és háromszéki középiskola bizonyítványa, eltérő tanrendje és a diákok különböző felkészültsége nagy kihívást jelentett a gimnázium nevelőtestülete számára.

Az 1916/17-es tanévben beiratkoztak, akiknél minden adat szerepelt

<i>Név</i>	<i>Születési hely és idő</i>	<i>A kibocsátó intézmény</i>	<i>Apa neve és foglalkozása, lakóhelye</i>
1. Aickler Albert róm. katolikus	Szépvízköstelek, 1905. 04. 15.	Gyergyószentmiklósi főgimnázium	Aickler Albert hivatalszol- ga, Gyergyószentmiklós
2. Bodó István róm. katolikus	Csíkszentimre, 1906. 12. 26.	Csíkszentimrei nép- iskola	Bodó József pénztáros, Csíkszentimre
3. Holló Lajos róm. katolikus	Gyergyószent- miklós, 1906. 04. 27.	Gyergyószentmiklósi főgimnázium	Holló Ignácz járásbíróági tisztviselő, Gyergyószent- miklós
4. Krausz Márton izraelita	Csíkszentdomo- kos, 1905. 10. 04.	Csíkszépvízi katolikus elemi népiskola	Krausz János kereskedő, Csíkszentdomokos
5. Molnár Ágoston róm. katolikus	Gyergyószent- miklós, 1905. 08. 24.	Gyergyószentmiklósi főgimnázium	Molnár Ágoston, vasúti ka- lauz, Gyergyószentmiklós
6. Petrányi Károly róm. katolikus	Csíkszereda, 1905. 07. 20.	Csíkszeredai főgim- názium	Petrányi Károly levélkézbe- sítő, Csíkszereda

⁹ KÖBLÖS Samu (szerk.): *A Hajdúböszörményi Református Bocskay Főgimnázium értesítője az 1916/17. tanévről*, Debrecen, Hoffmann és Kronovitz, 1917, 63.

7. Részegh Tamás róm. katolikus	Csikszentmárton, 1906. 03. 07.	Csikszentmártoni római katolikus nép- iskola	Részegh Tamás kocsmáros
8. Szakács Gergely róm. katolikus	Csikjenőfalva, 1906. 09. 17.	Csikjenőfalva	Szakács Károly, mészáros, Csikjenőfalva
9. György Szilveszter róm. katolikus	Csikcsomortán, 1904. 10. 31.	Csikszeredai római katolikus gimnázium	György Lázár, római kato- likus tanító, Csikszereda
10. György Ferenc róm. katolikus	Csikcsomortán, 1902. 09. 12.	Csikszeredai római katolikus gimnázium	György Lázár, római kato- likus tanító, Csikszereda
11. Ignác László református	Kovácszna, 1903. 07. 19.	Székelyudvarhelyi gimnázium	Ignác László református esperes, Székelyudvarhely
12. Schmidt Dezső evangélikus	Sepsiszentgyörgy, 1903. 07. 14.	Sepsiszentgyörgy Szé- kely Mikó Kollégium	Schmidt Frigyes pénzügyi titkár, Sepsiszentgyörgy
13. Takács István református	Kökös, 1903. 08. 26.	Csikszeredai főgim- názium	Takács Károly lelkész, Csikszereda
14. Tófalvy János róm. katolikus	Korond, 1898. 06. 28.	Székelyudvarhelyi gimnázium	Tófalvy Lajos földműves, Korond
15. Stuhlmüller László róm. katolikus	Csikszépvíz, 1902. 04. 11.	Csikszerdai főgim- názium	Stuhlmüller Antal iparos

Láthatjuk, az 53 diákból a kiemelt 15 tanuló mintegy leképezi az egész menekült diákság összetételét, s modellezésre is szolgál. A 15-ből 9 diák, a többség Csik megyéből való: a 15 diákból 11 római katolikus vallású, 1 izraelita, 1 evangélikus, s csak 2 fő származik református családból. A családfenntartó foglalkozását tekintve közszolga 5 fő, egyházi alkalmazott 4 fő, kereskedő 4 fő, 1 földműves, 1 iparos.

A gimnázium épületén belül szolgált a menekültügyi iroda is, melynek munkájában az itt tanító tanárok segítettek. A menekültek befogadását a város lakossága fontos, emberséges ügynek érezte. Holló Lajos római katolikus diákot az Újvárosi utca 2239 száma alatt fogadták be. Többen névtelenek maradtak a beírási naplók szerint, de néhány bősziroményi családot megemlítenek az anyakönyvek, melyek menekült tanulókat fogadtak be. Így például a Zápolya János körúton vitéz Ó. Szabó Gábor és felesége, Balogh Eszter, vagy Boros Gábor és Gulyás Zsuzsanna; a Bíró Péter utcában dr. Kelemen Győző és felesége, Simon Jolán, ők Bodó István csikszentimrei diákot fogadták be; továbbá tudjuk, hogy Szakács Gergelyt Nagy Gyula és felesége, Tóth Julianna fogadta be a Thököly utcában. De nemcsak családok és házaspárok vállalkoztak erre a humánus segítségre, hanem egyedül maradt özvegyasszonyok, például Erdei Gáborné, Biri Klára a Mátyás körúton, vagy özv. Fejér Imréné a Dorogi utcában, aki Répáczy Lajos római katolikus diákot fogadta be.¹⁰ A menekült diákok többsége tanulási nehézséggel, lemaradással

¹⁰ A kisfiú, Répáczy Lajos (született 1902. május 28-án Petroszényben) az 1916/17-es tanév 1.A osztályába iratkozott be, a 42 tanuló közé, s feltehetően nem véletlenül került özv. Fehér Imrénéhez a Dorogi utcába, akinek unokaveje, Répáczy Lajos (1878–1917) híres építőmester volt. Fent nevezett Bősziroményben több angyalos homlokzatú polgárházat épített, s a háború előtt

küzdött, főként a latin nyelvvel és a mennyiségtan tantárggyal bajlódott. Ezekből a tárgyakból sokan sikertelenül zárták a tanévet. Sokak év végi bizonyítványában szerepelt elégtelen osztályzat, s a záradékok tanúsága szerint több diák folyamodott a tanév végén az egyházi felsőbb hatósághoz vagy püspök úrhoz javító vizsga iránti kérelemmel. A frontharcok csillapulásával a tanulók egy része még a tanév közben elhagyta a böszörményi gimnáziumot, a legtöbben 1916. november 3-án vagy 9-én távoztak, mások a tanév végén. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1917. évi február 20-án kelt 2257. sz. 9. p. alapján maradtak ki az intézményből. A miniszteri rendelet értelmében az 1899. évfolyamú 7. osztályos növendékek és az 1898. vagy korábbi évfolyamú katona tanulók részére érettségi-előkészítő tanfolyamot szervezett az intézmény 1917. március 5-től április 16-ig. Erre 14 tanuló jelentkezett, s tizenhárman ún. hadi érettségit tettek, közülük ketten erdélyi diákok voltak. A tanulókat a miniszteri rendelet felmentette az írásbeli vizsgák alól, csak szóbeli vizsgát tettek. A tanulók többsége az 1917/18-as osztálykönyvek tanúsága szerint már nem iratkozott be a gimnáziumba, elhagyták az intézményt.¹¹ A főgimnázium 1916/17. évi értesítője így emlékezik meg erről:

„[v]árosunkban mintegy 3000, köztük legtöbb Csík megyei menekült nyert elhelyezést, akik siettek intézetünket is felkeresni középiskolákba járó gyerekeikkel. Mély részvétellel s lelkünk igaz szeretetével fogadtuk őket körünkbe, s a tőlünk telhetőleg iparkodtunk részükre biztosítani mindazt, amivel a menekülés súlyos gondjait és aggodalmait enyhíteni és apasztani tudhattuk. Intézetünk egyes helyiségei több időn keresztül a menekült iroda helyiségeiül szolgáltak; míg a gimnáziumba beiratkozott növendékek részére gimnáziumunk igazgató tanácsa teljes tandíjmentességet biztosított.”¹²

A HÁBORÚ ÉS A FORRADALMAK HATÁSA A NEVELŐMUNKÁRA ÉS A TANULÓIFJÚSÁGRA

A felbolydult rend a nevelői munkát is új, nem várt kihívások elé állította. Az addig szabályos, következetes pedagógiai szigorúság, konzervatív világnézet több oldalról is változás elé került. A lányok megjelenésével a tanári kar rigorózussága szelődött. A jegyzőkönyv gyengeségként fogalmazza meg, hogy az intézményben már 37 leány tanul (18 rendes, 19 magántanuló), s megállapítja, hogy az intézményi pedagógiai elvben a szigor helyett megjelent az „atyáskodás”. Ahogy a jegyzőkönyv fogalmaz: „a lányok aggasztó számban özönlik el napjainkban a középiskolákat”.¹³

A fegyelmi állapot lazulását több jegyzőkönyv is említi. A tanulók a háború alatt több szabadosságot vettek magukra, magaviseletük provokatív jelleget öltött.

Petrozsényben szolgált. Az apa 1917-ben frontszolgálat közben esett el. A gyermek 1917. április 24-én hagyta el a gimnáziumot, további sorsa ismeretlen. (Répátszky Imréné, Tóth Máriával készített interjú nyomán.)

¹¹ HBML Hajdúböszörményi Fiókleveletára VIII/ 56/ C. 26. k. 1917/18, Tanulók iratai.

¹² Köblös: *A Hajdúböszörményi Ref. Főgimnázium értesítője 1916/17*, 57.

¹³ Ua.

Okait abban látják, hogy a háború alatt kivételes engedményekben részesültek, „megjelent az atyáskodás, az irgalmasság, az enyhe bíráló.”¹⁴

Az 1916/17. évi értesítő úgy fogalmaz, hogy „a gyakori sorozások alkalmával katonai szolgálatra bevált növendékeket besorozásuk után azonnal szeparálni kellene többi társaiktól. Az ilyen növendékek már kevésbé respektálják az intézet törvényeit, a tanórákon felületes készültséggel jelennek meg, ami rossz hatással van tanuló társaikra. Csak a tanári kar ébersége és erélye tudja biztosítani a megfelelő rendet.”¹⁵ A sorozásra került növendékek még néhány hétig iskolapadban ültek, demoralizálva az órák légkörét, csökkentve azok hatásfokát.

A háború alatt nemcsak a rendes, hanem a magántanulók száma is megnőtt az intézetben. „A magántanulók csak parazitái a nyilvános iskolának, akikről sohasem tudhatjuk, mikor ütnek csorbát az intézet reputációján.”¹⁶ Ez a bíráló mondat a jegyzőkönyvből arról szól, hogy felkészültségük nem érte el a követelményszintet, mégis biztosítani kellett továbbhaladásukat a háborús körülmények, utazási nehézségek, családi problémák miatt.

A gimnáziumban a háborús éveket sikerült óraredukciókkal, de a tananyag csökkentése nélkül elvégezni még akkor is, ha csak októberben kezdődhetett meg a tanítás a hadi állapotok miatt. Sőt, megtörténtek soron következő tanfelügyeleti látogatások is, nem maradtak el. Az 1917. november 28-i tanfelügyeleti látogatási jegyzőkönyv (Dóczy Imre és Géresi Kálmán tanfelügyelők látogatása) felpanaszolja, a háborús körülmények miatt a tanerő hiányzik (4 kartárs elvesztése, 4 fő a fronton szolgál). Ennélfogva megemelkedtek a helyettesítések, a hospitálások elmaradtak a kollégák között, mind a szaktanári, mind az osztályfőnöki látogatások leálltak.

Az 1916. november 28-i tantestületi jegyzőkönyv szerint Noszlopy Aba Tihámmér tornatanár kezdeményezésére cserkészcsapat alakult a gimnázium kebelében, és létrehozták az egyleti szabályzatot is.¹⁷

Az 1917/18-as tanévről szóló iskolai értesítő megfogalmazza, hogy az elsőéves diákok gyenge előképzettséggel bírtak. A növendékek nagy része alig tudott értelmesen olvasni, helyesen írni. A háborús, rendszertelen elemi oktatásban keresték az okát, amiért sajnálták a nagy részben ártatlan növendékeket és szülőket. Ez kétszeres munka elé állította a gimnázium tantestületét. A frontról visszatérő katonai diákok viszont már nem demoralizáló, hanem „zsongító hatást gyakoroltak szilajabb természetű iskolatársaikra”.¹⁸

Az 1919. február 7-i jegyzőkönyv megállapította, hogy a tanulók tíz perc alatti hangos és rendellenes viselkedése miatt az igazgató javasolja a tanári karnak, hogy minden kartárs örködjön a tanulóifjúság rendje felett a szünetben. Ugyanebben

¹⁴ HBML Hajdúböszörményi Fiókleveletára VIII/ 56/ B. Igazgatósági iratok.

¹⁵ Köblös: *A Hajdúböszörményi Ref. Főgimnázium értesítője 1916/17*, 57.

¹⁶ HBML Hajdúböszörményi Fiókleveletára VIII/ 56/ B. Igazgatósági iratok.

¹⁷ HBML Hajdúböszörményi Fiókleveletára Tantestületi jegyzőkönyvek VIII/56/a.

¹⁸ Köblös: *A Hajdúböszörményi Ref. Főgimnázium értesítője 1916/1.*, 50.

a jegyzőkönyvben rögzítették, hogy 40 diák lelkesedéssel csatlakozott a székely katonák 21. kolozsvári ezredéhez.

Döntő változást hozott a Tanácsköztársaság kormányának 22. számú rendelete, mely szétválasztotta az államot és az egyházat. A tantestület megdöbbenésére a vallásitanítás megszűnt, helyette etikát vezettek be, melyen természetrajzi és szépprózai olvasmányokat olvastattak a tanulókkal.¹⁹ A diktatúra március 22-től április 23-ig tartott, csupán egy hónapig határozta meg a gimnázium életét, ugyanis április 26-án este 6–7 óra között megszállták Böszörményt a román csapatok, egy részük a gimnázium tornatermét lefoglalta, újra kaszánya lett az épület. A megszállás alatt a könyvtár szekrényeit feltörték, elveszett 804 db könyv, és a tornacsarnok tornaszereiben is maradandó károk keletkeztek.

A háborúból visszatért felsőbb osztályos tanulóknak tanfolyamokat szerveztek, hogy le tudják tenni az érettségi vizsgát. A megszállások miatt a tanévben visszatérni nem tudó tanulóknak pótvizsgákat kellett szervezni, hogy továbbhaladhassanak, magasabb évfolyamra léphessenek. Sok nehézséggel küszködtek a megszállott területekről a gimnáziumba átjött tanulók is. Bizonyítványaikat a 107699/1920.V.K. M. rendelet értelmében „nosztrifikálni” kellett.²⁰ A honosítások sok munkát igényeltek, mégis kevés tanuló jutott el az érettségi vizsgáig.

Az újjáéledő diákéletet mutatja a Gabelsberger-Markovits Gyorsíró Kör az 1920/21-es tanévben, melynek diák alelnöke Benke István 8. osztályos tanuló volt. Beiratkozási és tagdíjat szedtek, a gyorsírás tanulását kívül versírással és versbírálattal is foglalkoztak.²¹

A tanári értekezletek száma a háború után is elérte az évi 18–23 alkalmat, alacsony, rendes, rendkívüli, módszeres, ellenőrző, osztályozó, fegyelmi és záró értekezletek is voltak. A Tiszántúli Református Egyházkerület részéről mind a háború alatt, mind utána rendszeres volt az ellenőrzés, a folyamatos hivatalos látogatások a tantestület nyilvánossága előtti beszámolóval értek véget. A közoktatásügyi miniszter megbízásából a háború után szinte azonnal, 1921. május 3–4-én tett látogatást Ady Lajos,²² debreceni tankerületi főigazgató. Elemezte a főgimnázium háború utáni helyzetét, értékelte a pedagógiai munkát és kijelölte a stratégiai célokat:

„a tanítás mindig érdekes igyekszik lenni, az érdekesség pedig nem mindig a tárgyból fakad, hanem sokszor a látszólag érdektelen tárgyat is azzá teszi a szempont, a felfogás, a beállítás érdekessége; másfelől az érdekes tárgyat is megfosztja az érdekkeltéstől a tanításnak vontatott, nehézkes, álmos vagy dökögös tempója.

¹⁹ 1919. április 5. jegyzőkönyv; HBML Hajdúböszörményi Fiókleveltára Tantestületi jegyzőkönyvek VIII/56/a.

²⁰ Köblös: *A Hajdúböszörményi Ref. Főgimnázium értesítője 1918/19–1922/23*, 47.

²¹ HMHA 02174. Versek (Hajdúsági Múzeum) A kör éves induló tagdíja 181 korona volt: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Konyvek_EncyclO52_53/ (Letöltés: 2021. március 20.)

²² Ady Lajos (1881–1940) magyar irodalomtörténeti és pedagógiai író, főgimnáziumi tanár, tankerületi főigazgató, Ady Endre öccse. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott fejezte be magyar–latin szakon, ezután Zilahon, 1909-től Budapesten lett tanár. 1919 februárjától a debreceni tankerület főigazgatója volt, ahonnan 1935-ben a fővárosi tankerületi főigazgatóságra helyezték át.

Szintén nem szorosan vett methodikus, hanem inkább pszichikai szempontja az érdeklődés ébrentartásának az is, amely szerint sem az anyag feldolgozásának, sem az anyag számonkérésének rendén nem szabad a tanulókat passzivitásban hagyni. Ez okból a magyarázat nem lehet egyetemi prelegáció, s a kikérdezés sem egy-egy tanulónak a katedra – mintegy bíró elé való idézése, s ügyészi vallatása. Magyarázat helyett ma már csak anyag-feldolgozásról lehet szó, minél több tanuló aktív munkájának bevonásával.”

Azt, hogy Ady Lajos milyen előremutató, haladó pedagógiai gondolatokat osztott meg a böszörményi tantestülettel, csak mi, késői utódok értjük, amikor az itt megfogalmazott módszer korunk pedagógus életpályamodelljéhez rendelt tanári kompetenciák között is meghatározó kritérium, indikátor. A tanulói tevékenységre helyezett tanítási-tanulási módszer, láthatjuk már évszázados kíváncsággal, nem a 21. századi találmánya.

EGY BEFOGADÓ INTÉZMÉNY

A gimnázium töretlen humánus és befogadó attitűdjét mutatja, hogy még a háború végén is megnyitotta kapuit a muszlim vallású bosnyák diákok előtt. Igazából a háború végi járványhelyzet és antant megszállás miatt nem sikerült úgy, ahogy tervezték a vendégtanulók ittléte, és ennek a nemes gesztusnak folytatása is megszakadt. A keleti kultúrközpont 1767/1919. sz. megkeresésére a gimnázium 1918/19-es tanévében 8 muzulmán vallású bosnyák tanuló érkezett a gimnáziumba. Felvették a következő tanulókat: „Sokolovic Abdulah, Vajzovic Junuz, Beglasevic Ismet, Fejzagic Atif, Rapovic Mehmed, Tomic Husein, Durakovic Asim, Dzimic Muradif. A beiratkozott tanulók közül csak 5 tanuló érkezett meg szeptemberben.”²³ Sajnos, az ötből egy tanuló még szeptemberben elhunyt spanyolnáthában, egyet az édesapja hazavitt, azonban hárman kiváló eredménnyel végezték el az 1. osztályt. A háborús viszonyok romlása és a megszállás miatt ez a kezdeményezés megszakadt. A befogadó intézmény kivételes szellemisége tovább élt a háború után is.

Több híres diákja is volt a böszörményi gimnáziumnak, akik később az erdélyi szellemi kultúra és tudomány őrzői és lámpásai lettek. Közülük néhányuk rövid életűt és portréja mutatja, honnan indultak el.

Haáz Sándor, aki Székelyudvarhelyen 1912. április 8-án született, a 2–8. gimnáziumi osztályt végezte el Böszörményben, majd 1931-ben a javító vizsgát és az érettségi vizsgát Mezőtúron teljesítette, azután a Képzőművészeti Főiskolán rajztanári diplomát szerzett. Visszatért Székelyföldre, Székelyudvarhelyen, Korondon tanított, néprajzi gyűjtő és etnográfus lett. Az Állami Székely Népi Együttes, a későbbi Maros Művészegyüttes művészeti vezetőjeként és táncmestereként dolgozott. 1974-

²³ Köblös: *A Hajdúböszörményi Ref. Főgimnázium értesítője 1918/19–1922/23*, 51–52.

ben nyugalomba vonult, ezt követően szakirodalmi és népművészeti munkásságának élt. Számtalan néptáncmozgalmi dolgozata, néprajzi tanulmánya őrzi nevét.

Az 1920/21-es tanévre beiratkozó Holló Ernő (Gyergyószentmiklós, 1910. január 5. – Sepsiszentgyörgy, 1983. január 21.) erdélyi magyar költő, újságíró. Középiskolai tanulmányait Hajdúböszörményben, Gödöllőn és Aszódon végezte (1928), majd újságíró lett. Több verseskötete jelent meg, több költeményét megjelenésítették. Nevét öntevékeny sajtóklub őrzi élete végső állomásán, Sepsiszentgyörgyön.²⁴

Jakó Zsigmond Pál (Biharfélegyháza, 1916. szeptember 2. – Kolozsvár, 2008. október 26.) a Bocskai István Gimnáziumban tanult, jó eredménnyel érettségi vizsgát tett 1934-ben, osztályfőnöke dr. Pápai Sándor volt. Széchenyi-díjas romániai magyar történész, művelődés- és gazdaságtörténész, levéltáros, paleográfus, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja. Az erdélyi magyar történettudomány egyik legmeghatározóbb alakja a 20. század második felében, levéltári kutatásain alapuló nagyszabású forrásgyűjteményei és közlései, valamint Erdély történetére, művelődéstörténetére vonatkozó munkái hiánypótló jelentőségűek.

ZÁRSZÓ

A két világháború közötti oktatáspolitikai kitüntetett képzési szerkezete volt a 8 évfolyamos gimnázium, mely a 4–6 éves elemi iskolára épülve teremtett keretet az elit-oktatásnak, a tehetséggondozásnak, a tehetségmentésnek (a trianoni határ mögé szorult középosztály gyermekei számára). Az 1904 óta rendes érettségi vizsgát adó hajdúböszörményi Bocskai István Református Gimnázium élén járt e szellemnek és e gondolatnak a klasszikus görög-latin műveltséget adó gimnáziumi osztály keretei között. A tehetségmentést szolgálta a nagy háború alatt létrejött Kálvineum, mely a trianoni határok mögé került magyar értelmiség és középosztály gyermekeinek beiskolázását és tanulását is segítette a kollégiumi keretekkel.

Az elszakadt országrészek (különösen Erdély) történelmi emlékezetének utcanevekben való megőrzése immár évszázados hagyomány Hajdúböszörményben. Ha Böszörmény várostérképére és utcaneveire tekintünk, akkor a körkörös, organikusan kialakult városszerkezet mellett a sok-sok erdélyi vonatkozású utcanév tűnik fel számunkra, ezzel nem hiszem, hogy bármelyik magyarországi településen találkozunk ilyen nagy számban. Minden fontos erdélyi fejedelem, város, hegység nevét utca őrzi Hajdúböszörményben. A 20. század eleji utcanévrendezés során alakult ki ez a hagyomány, melyet a későbbi rendszerváltozások sem ingattak meg. (Legfeljebb a Zápolya [Szapolyai] János körútból lett Tánacsics körút.) Ennek történelmi gyökere a 17. századba, az erdélyi fejedelemsínáló hajdú őshöz nyúlik vissza, de bizonyára erősítette a világháború alatti, majd Trianon utáni erdélyi menekültek megsegítése is. Az erdélyi menekültek egy része – míg a határ nyitva állt – visszatért szülőföldjére. Mások menekültként Magyarországon tele-

²⁴ Holló Ernőhöz I. <https://mek.oszk.hu/kiallitas/erdelyi/hollo.htm> (Letöltés: 2021. március 27.)

pedtek le. Azt is látnunk kell, hogy a böszörményi főgimnáziumba beiratkozott menekült tanulóknak csak egy része tudta befejezni itt a 8. osztályt, s csak kevesen jutottak el az érettségi vizsgáig. Ennek oka volt a menekült diákok tananyagban való lemaradása, a háborús viszonyok miatt rendezetlen iratok, tankönyvek, másrészt a migrációs státusz bizonytalansága, de bizonyára a böszörményi főgimnázium magas követelményrendszere és szigorú tanári kara is. A legtöbbször zárkózottságáról, zárt társadalmáról elhíresült város többször megcáfolta önmagát, s a gimnázium – mint szellemi közeg – maga is a nyitás és befogadás irányába mozdította el, ösztökelte környezetét. Már a nagy háború előtt, 1906-ban befogadta a kicsapott székelyudvarhelyi 7. osztályos diákokat, akik „rebellis viselkedésükkel kivívták az anyaintézményük haragját, s tetézték a Kossuth-nóta hangos éneklésével”.²⁵ A makacs tagadásukért, igazolatlan mulasztásért a terrorizálni akarásért [sic!] Gönczi Lajos igazgató 1906. március 16-án kizárta őket az intézményből. A székelyudvarhelyi diákokból 7. osztályra csak két diák maradt, ők jutottak el az érettségi vizsgáig: Raffay Béla és Simon János. A böszörményi református főgimnázium éveken keresztül segítséget nyújtott, a háborús menekültek, a hadiárvák befogadásában élen járt, sőt a bosnyák diákok előtt sem zárta be kapuit, hanem nyitott szívvel várta őket.

Az iskola a próbatételes években éppen nem hanyatlásnak, hanem fejlődésnek indult, s megalapozta a 30-as évekre a régióban már elismert, erős főgimnáziumi szerepét és helyét. A sokféle diák befogadása nem gyengítette, hanem erősítette színvonalát, s megalapozta azt a „böszörményiséget”, böszörményi pedagógiai hitvallást, melyben a pedagógiai szigor együtt járt az emberséges, humánus szeretettel.

A történelmi emlékezet azonban Böszörményben nem őrizte meg a menekültek befogadását oly módon, mint Hajdúnánáson,²⁶ így ez a tanulmány egy késői légtétele és elismerése az elődök tettének.

Az epilógusban nem lehet elhallgatni, hogy mikor e sorok szerzője a tanári pályáját kezdte, az 1980-as évek végén, a böszörményi gimnázium akkor is tucatjával fogadta be az erdélyi és partiumi menekült családok középiskolás korú gyermekeit, juttatta el őket az érettségi vizsgáig. Tehát a történet folytatódott, az összetartozás újra megerősített. Voltak és lesznek őrök állók. Sokszor nem is tudjuk, hogy nemcsak zsigereinkben, génjeinkben, hanem tetteinkben és szellemi alkotásainkban, nevelésünkben is nyomot hagyunk és örökítünk.

²⁵ A székelyudvarhelyi diákok az országos politika, a koalíciós válság és az ún. nemzeti ellenállás áldozatai lettek.

²⁶ Buczkó: „Szállást adtunk búséges, magyar véreinknek”. Nemcsak a könyv hiánypótló, hanem a többszöri városi szintű megemlékezés is.

ABSTRACT

Edit Gyulai: Education in Difficult Times

This essay was written for the 400th anniversary of the Bocskai István Secondary Grammar School (Hajdúböszörmény), based on documents and school reports from the war years. Between 1915 and 1922 each school year was shortened because of lack of coal, the Spanish flu, an epidemic of dysentery, military lodgement, or the Romanian occupation. An academic year lasted for only 5-6 months instead of 10 months and all the tasks had to be completed within this short period.

What really excites the author in the history of these few years was, how much the characters in the story that began in the „Happy times of peace” foresaw the turn of the world, and whether they felt the fate-turning times coming. Management letters, education inspection reports and high school bulletins convinced her that they were not prepared for this. Their strong faith in God gave them such a moral attitude that they were able to give correct Christian answers even in difficult times like accepting Transylvanian refugees, providing tuition fee exemption for those in need and standing up to extraordinary circumstances.

During these difficult years the secondary grammar school did not decline, it had even developed, and established its strong role and presence as a recognized secondary grammar school in the region by the 1930s. The admission of diverse students did not weaken but even strengthened its standard. In this way, it founded a pedagogical creed, in which pedagogical rigor was combined with a human, humane love for the pupils.

Keywords: Bocskai István Secondary Grammar School, Hajdúböszörmény, refugees, Reformed High School Education, Post-WW1 History of Hungary